QADRIYATLAR FALSAFASI

Muallif: **Abdumutalibova Sug'diyona Abror qizi**

Toshkent davlat tibbiyot universiteti

2-son davolash fakulteti 122-A guruh talabasi

Ilmiy rahbar: Ph.D., dotsent **Umarova Farida Saidikramovna**

Fan: Falsafa

Annotatsiya. Maqolada qadriyatlar falsafasi (aksiologiya) fanining mohiyati, qadriyat tushunchasi va uning turlari, qadriyatlar haqidagi asosiy falsafiy qarashlar, shuningdek milliy va umuminsoniy qadriyatlarning zamonaviy jamiyatdagi o'rni tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: aksiologiya, qadriyat, me'yor, ideal, umuminsoniy qadriyatlar, milliy qadriyatlar, qadriyatlar ierarxiyasi.

Kirish

Inson dunyoga faqat «nima bor?» degan savol bilan emas, «nima muhim, nima yaxshi, nima to'g'ri?» degan savollar bilan ham qaraydi. Bilim bizga voqelik qanday ekanini ko'rsatadi, qadriyat esa u biz uchun qanday ahamiyatga ega ekanini belgilaydi. Shu sababli qadriyatlar masalasi falsafaning markaziy mavzularidan biri. Ayniqsa texnologiya jadal rivojlanayotgan, axborot oqimi kuchaygan hozirgi davrda inson «nimaga tayanib yashayman?» degan savolga javob topishi har qachongidan muhim.

1. Aksiologiya va qadriyat tushunchasi

Aksiologiya (yunoncha *axia* – qadr, qimmat, *logos* – ta'limot) qadriyatlarning mohiyati, tabiati, turlari va ularning inson hayotidagi o'rnini o'rganadigan falsafiy ta'limotdir. «Aksiologiya» atamasi XX asr boshida fransuz faylasufi P. Lapi va nemis faylasufi E. fon Gartman asarlarida paydo bo'ldi, lekin qadriyatlar haqidagi mulohazalar qadimdan mavjud.

Qadriyat deb narsa, hodisa yoki g'oyaning inson, ijtimoiy guruh va jamiyat uchun ahamiyatga ega ekanligiga aytiladi. Qadriyat ob'ektning o'zida emas, balki uning inson ehtiyoji, maqsadi va ideali bilan munosabatida namoyon bo'ladi. Masalan, non och odamga, ilm izlanuvchiga, ozodlik butun xalqqa qadrli bo'lishi mumkin.

Qadriyat bilan bog'liq tushunchalar bir-biridan farqlanadi:

- **me'yor** xulq-atvorni tartibga soluvchi qoida;
- **ideal** inson intiladigan mukammal obraz;
- **baho** qadriyatning inson ongidagi ifodasi.

2. Qadriyatlar haqidagi falsafiy qarashlar

Qadriyatlarning mavjudlik tabiati haqida uch asosiy yondashuv bor:

1. **Ob'ektivizm.** Qadriyatlar insondan mustaqil, ob'ektiv mavjud. Neokantchilar (V. Vindelband, G. Rikkert) qadriyatlarni «mavjudlik» olamidan ajratib, «qadriyatlar olami» alohida ekanini ta'kidlagan. M. Sheler ham qadriyatlarni insonga bog'liq bo'lmagan ob'ektiv mohiyat deb bilgan.
2. **Subyektivizm.** Qadriyat shaxsning xohishi, qiziqishi va hissiyotiga bog'liq: nima menga yoqsa, o'sha qadrli.
3. **Madaniy-tarixiy yondashuv.** Qadriyatlar jamiyat va madaniyat taraqqiyoti jarayonida shakllanadi, tarixiy sharoitga qarab o'zgaradi, lekin ma'lum bir qismi barqaror qoladi.

F. Nitsshe «barcha qadriyatlarni qayta baholash» g'oyasini ilgari surib, an'anaviy qadriyatlarni tanqidiy qayta ko'rib chiqishga chaqirdi. Bu yondashuv qadriyatlar inqirozi masalasining zamonaviy muhokamasiga ta'sir qildi.

M. Sheler qadriyatlarni pog'onali tartibda joylashtirgan: pastdan yuqoriga qarab hissiy qadriyatlar (yoqimli-yoqimsiz), hayotiy qadriyatlar (sog'lik, kuch), ma'naviy qadriyatlar (go'zallik, adolat, haqiqat) va eng yuqorisida muqaddaslik qadriyatlari. Bu g'oya qadriyatlar orasida ierarxiya borligini, ya'ni ular teng ahamiyatga ega emasligini ko'rsatadi.

3. Qadriyatlarning turlari

Qadriyatlar turli asoslar bo'yicha tasniflanadi:

- **Moddiy qadriyatlar:** mehnat qurollari, uy-joy, boylik, tabiiy resurslar.
- **Ma'naviy qadriyatlar:** ilm, san'at, axloq, din, adabiyot, til.
- **Ijtimoiy-siyosiy qadriyatlar:** erkinlik, adolat, tenglik, tinchlik, qonun ustuvorligi.
- **Shaxsiy qadriyatlar:** hayot, sog'lik, oila, do'stlik, sevgi, kasb.
- **Umuminsoniy va milliy qadriyatlar:** butun insoniyat uchun umumiy hamda alohida xalqning tarixi, urf-odati va tili bilan bog'liq qadriyatlar.

Umuminsoniy qadriyatlar (hayot, tinchlik, inson qadr-qimmati, haqiqat, adolat) turli xalqlarda ifodasi har xil bo'lsa-da, mazmuni umumiy. Milliy qadriyatlar esa xalqning o'ziga xosligini saqlaydi. Ular bir-biriga zid emas, aksincha, milliy qadriyatlar umuminsoniy qadriyatlarni boyitadi.

4. Sharq mutafakkirlari va qadriyatlar

O'zbek xalqining ma'naviy merosida qadriyatlar masalasi chuqur o'rin egallagan.

Al-Farobiy inson hayotining oliy maqsadini **saodat**, ya'ni baxt-saodatga erishishda ko'rgan va unga bilim, axloq va jamiyat bilan hamkorlik orqali yetish mumkinligini yozgan. **Yusuf Xos Hojibning** «Qutadg'u bilig» («Saodatga yo'llovchi bilim») asarida jamiyat farovonligining to'rt tayanchi ko'rsatiladi: adolat, davlat, aql va qanoat. **Alisher Navoiy** insonni eng oliy qadriyat deb bildi, ilm, mehnat, halollik, xalqparvarlik va insoniylikni ulug'ladi. XX asr boshida jadidlar millat ravnaqini ma'rifat, ilm va tilni asrash bilan bog'ladi.

5. Zamonaviy dunyo va qadriyatlar

Hozirgi davrda qadriyatlar bir qator muammolarga duch kelmoqda:

- **iste'molchilik madaniyatining kuchayishi,** moddiy qadriyatlarning ma'naviy qadriyatlardan ustun qo'yilishi;

– **axborot oqimi va virtual muhit,** unda yolg'on, manipulyatsiya va yuzaki qarashlarning tarqalishi;

– **globallashuv** sharoitida milliy o'ziga xoslikni saqlash masalasi;

– **texnologik taraqqiyot** (genetik muhandislik, sun'iy intellekt) keltirib chiqargan yangi axloqiy savollar.

Tibbiyot sohasi qadriyatlar masalasi eng keskin ko'rinadigan joylardan biri. Shifokor faoliyatining asosida **inson hayoti va sog'lig'ining oliy qadriyat ekanligi** yotadi. Gippokrat qasami va zamonaviy tibbiy etika (zarar yetkazmaslik, bemor huquqlarini hurmat qilish, sir saqlash, mehr-shafqat) aynan shu qadriyatlarga tayanadi. Shuning uchun bo'lajak shifokor uchun qadriyatlarni anglash kasbiy ahamiyatga ega.

O'zbekistonda milliy qadriyatlar sifatida oila va ota-onaga hurmat, mehr-oqibat, hashar, mahalla, mehmondo'stlik, kattalarga izzat, ilm va mehnatni ulug'lash kabilar saqlanib kelmoqda. Konstitutsiyada ham inson, uning hayoti, erkinligi, sha'ni va qadr-qimmati oliy qadriyat sifatida e'tirof etilgan.

Xulosa

Qadriyatlar insonning dunyoga munosabatini, xulq-atvorini va hayot yo'nalishini belgilaydi. Aksiologiya ularning tabiatini va ierarxiyasini tushunishga yordam beradi. Zamonaviy dunyoda qadriyatlar inqirozi xavfiga qarshi turishning yo'li o'z milliy ildizlarini bilgan holda umuminsoniy qadriyatlarni qadrlash, ilm va ma'naviyatni ustun qo'yishdir. Qadriyatlarga tayangan inson va jamiyatgina barqaror rivojlana oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sheler M. Formalizm v etike i material'naya etika tsennostey.
2. Vindelband V. Prelyudii.
3. Al-Farobiy. Fozil odamlar shahri.
4. Yusuf Xos Hojib. Qutadg'u bilig.
5. Navoiy A. Mahbub ul-qulub; Hayrat ul-abror.
6. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.

7. Falsafa fanidan o'quv qo'llanma va darsliklar (kafedra ro'yxati bo'yicha).